

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/104897>

Please be advised that this information was generated on 2021-01-25 and may be subject to change.

Anneke Neijt

De logica van de geschiedenis¹

Few European languages have such a logical economic spelling system as Dutch. Even German, whose spelling is a godsend to the English-speaking student after his years of hassle with the spelling of his mother-tongue, has cause to envy Dutch spelling. (Donaldson 1983: 36)

Is de Nederlandse spelling een innerlijk tegenstrijdige verzameling van regels of een logisch en economisch systeem, zoals Donaldson stelt? Temidden van de punten die niet zo goed geregeld zijn en die daarom steeds de aandacht opeisen, vallen de verdiensten van de Nederlandse spelling mogelijk minder op. Vanuit het verre Australië zou Donaldson de nuchtere blik kunnen hebben die de klagers over de spelling hier te lande missen. Maar Donaldson is niet de enige die aandacht vraagt voor de interne logica van het Nederlandse spellingstelsel. Er is in de geschiedenis vaak gesuggered dat het huidige systeem het meest logische gevolg is van de beschikbaarheid van het alfabet, van het Latijnse voorbeeld en van de eigenschappen van de Nederlandse taal. Een redelijk goed systeem dus, al zijn er minder goede kanten aan te wijzen. Het moderne onderzoek van onder andere Wester (1985; 1987) en Nunn (1998) laat dat zien.

In de Nederlandse spelling strijden fonologie en morfologie om voorrang. In eerste aanleg is het alfabet bedoeld als solide representant van de uitspraak (het fonologische principe). Daarnaast zijn er sterke tendensen om morfemen een constante spelling te geven, ongeacht hun uitspraak (gelijkvormigheid en analogie, samen het morfologische principe). Het is vanzelf zo en vrijwel onvermijdelijk dat taalsystemen in de loop van hun geschiedenis een steeds morfologischer spelling krijgen. Voor een deel is dat verklaarbaar uit taalverandering: de uitspraak wijzigt, maar de spelling loopt daarbij achter en houdt het oude systeem intact, waardoor vanzelf een systeem ontstaat dat meer van de morfologie uitgaat. In de spelling van de werkwoorden is

1) Met dank aan Ad de Haan, Nieke Roos en Gerard Verhoeven voor hun opmerkingen bij een eerdere versie van dit stuk.

dat bijvoorbeeld te zien: *houdt* met *dt*, omdat er vroeger een stamvocaal aanwezig was: *houdet*. Voor een ander deel is het toenemend belang van het morfologische principe verklaarbaar uit het gegeven dat het lezen sneller en de verklanking van het geschrevene van minder belang is geworden (Glück 2000:497). De meest recente spellinghervorming van het Duits geeft vanuit zulke overwegingen aan het morfologische principe voorrang met de verandering van bijvoorbeeld *Schiffahrt* in *Schiff-fahrt* (*Deutsche Rechtschreibung* 1995: 9). Naast taalverandering kan dus ook expliciet ingrijpen in het systeem tot gevolg hebben dat het morfologische principe voorrang krijgt in een alfabetische spelling.

Het Nederlandse spellingsysteem laat zich niet geheel vatten in termen van fonologie en morfologie, omdat het een systeem is met een bepaalde autonomie: er zijn regels die niet om fonologische of morfologische redenen zijn ingevoerd, maar die op de welgevormdheid van letterreeksen betrekking hebben, zoals verenkeling en verdubbeling, vergelijk *maan* – *manen*, *iets vers* (uit: *maan*+*en* en *vers*+*s*), *man* – *mannen*, *mama* – *mamaatje*. Nunn (1998) noemt dit grafotactische regels, omdat het om verenkeling en verdubbeling van letters gaat, niet van klanken. Merk op dat deze processen op gespannen voet staan met het morfologische principe: morfemen krijgen door verenkeling en verdubbeling juist geen constante spelling.

De verdubbelingsregels zijn bedacht om het gebrek aan letters voor klinkers op te vangen (*maan* – *man*) en om binnen het zo ontstane systeem een duidelijke lettergreepgrens te definiëren (*man-nen*) waarmee de generalisatie van gedekte en ongedekte klinkers kon worden bereikt: vergelijk de overeenkomst van de eerste lettergrepen in *man-nen* en *an-der*. De verenkelingsregels zijn er om het woordbeeld meer in overeenstemming met het Latijnse voorbeeld te brengen en uit zuinigheidsoverwegingen. Hoe minder lettertekens, hoe goedkoper de druk en hoe gemakkelijker voor lezer en schrijver. Of dat laatste werkelijk waar is, zou eens uitgezocht moeten worden. Voor de uitheemse woorden zal het wel opgaan (de verandering van *logopedie* in *loogoopeedie* lijkt door zijn omslachtigheid geen vooruitgang), maar voor inheemse woorden valt het te betwijfelen: *maanen* leest misschien wel beter dan *manen* (Verhoeven/Schreuder, ongepubliceerd). Een enkel lettertje meer is waarschijnlijk niet zo bezwaarlijk.

Het navolgende artikel beoogt de vraag te beantwoorden welke invloed grafotactische overwegingen hebben gehad op de ontwikkeling van de Nederlandse spelling. Heeft het Nederlands, zoals uit algemene overwegingen van taalverandering en leesbaarheid verwacht zou kunnen worden, in de loop der geschiedenis een steeds morfologischer spelling gekregen? Is de rol van fonologie en grafotaxis steeds minder groot geworden? In het korte bestek van dit artikel gaat het om een uiterst globaal overzicht aan de hand van werken over de spelling tot 1805, het jaar waarin Siegenbeek de eerste officiële woordenlijst voor de spelling publiceerde. De spelling van Nederlandse werkwoorden is hier buiten beschouwing gelaten; het overzicht beperkt zich tot gelijkvormigheid zoals *hond* – *honden* en grafotactische regels zoals verenkeling en verdubbeling.

De geschiedenis tot aan de eerste overheidsspelling (1805)

Op naam van de Gentse drukker en mogelijk tevens onderwijzer **Joos Lambrecht** (geboren rond 1491) staat de oudste Nederlandse spellingverhandeling, *Nederlandse spellinghe, uutghesteld by vragheendeandwoorde, duer Ioas Lambrecht Lettersteker. Tot onderwijs der Jonghers voor haar eerste beghin* (1550). Het werk omvat 71 pagina's met voornamelijk beschrijvingen van klanken, de daarbij horende letters en een uitgebreide opsomming van letteropeenvolgingen waarvan de systematiek en het doel nog eens nader zou moeten worden onderzocht. Dibbets (2001: 10) beschouwt het werk als de basis van de Nederlandse fonologie, omdat het door latere zestiende-eeuwse beschrijvers van de klankvorming is gebruikt. Terecht pleit Dibbets voor een heruitgave en nauwgezette bestudering, waartoe hij overigens zelf al een aanzet heeft gegeven in de begeleiding van de scriptie van Friederichs (1967, ongepubliceerd). De voorbeelden hieronder zijn op de editie van Friederichs gebaseerd.

De kern van Lambrechts verhandeling is dat hij een op de klanken gebaseerde standaardspelling voorstelt. Dat hoeft geen eenvormige spelling te zijn voor alle varianten die er destijds van het Nederlands waren, maar wel moeten letters eenduidig de uitspraak weergeven (Taeldeman 1984: 327). Een orthografie zoals het IPA (International Phonetic Alphabet) nu voor de taalkunde.

Vanuit modern standpunt lijkt Lambrecht in zijn spelling overigens morfologische overwegingen van gelijkvormigheid en analogie te volgen, vergelijk *goed*, *zoetgins* 'zoetjes', *vercortte silleben* (20: 7), en *ghebeidt* 'gewacht' (4: 5). Uit niets in zijn verhandeling blijkt echter dat hij deze principes bewust toepast. Het is daarom zeer wel denkbaar dat hij in zijn eigen uitspraak nog verschillen hoorde die in een later stadium geheel verdwenen zijn. Het zou dan gaan om het verschil tussen een stemhebbende en een stemloze obstruent op wordeinde (*goed* en *zoet* zouden voor Lambrecht niet geheel op elkaar rijmen) en een restant van de stamvocaal (*vercortte* < *vercortete*, *ghebeidt* < *ghebeidet*). De verschillende schrijfwijze van de tweede- en derdepersoonsuitgang, momenteel altijd met een *t* gespeld, kan eveneens met een verschil in uitspraak samenhangen: ..., *dat hy tselfde woord pronuncieerd ende uutspreect* (3: 19), *ghy [...] steld* (9: 9), *Ghy zeidt* (11: 20), maar zie Friederichs (1967: 125) voor de opvatting dat Lambrecht spellingsonderscheiden aanbrengt die niet op de uitspraak gebaseerd zijn.

Lambrechts spelling van de klinkers is geheel gebaseerd op de uitspraak, vergelijk zijn uitleg van het verschil tussen lange en korte klinkers (p. 45, cursief toegevoegd):

Hy *at* — al dat ghy *aatt*

Heft dat kind op — het *heeft* hem gheqwetst

Hy *zitt* zijn tanden — en *bijtt* 'hij zet zijn tanden op elkaar en bijt'

De *bruloft* es ghehouden — God *zy gheloofd*

Hy nam den *but* — rasch *uutder* mande

Van deze vijf geminaten waren de laatste vier al in gebruik (*ij* als verdubbelingsteken van de *i* staat voor de *ie*-klank); Lambrecht voegt daar *aa* aan toe.

Lambrecht gebruikt naast verdubbeling ook accenttekens om aan te geven dat het om lange vocalen gaat. Het accent grave gebruikt hij voor klinkers die zelfstandig een woord vormen: *â* 'verwelkomend ah', *ê* 'verlangend eh', *î* 'bewonderend ie', *ò* 'ho' en *ù* 'u, persoonlijk voornaamwoord' (p. 12-13). Het accent aigu gebruikt hij voor lange vocalen in open lettergrepen als ze klemtoon hebben, bijv. *salá* 'sla', *re-commandéren*, *melancolîë*, *memórië*, *bezûren* (p. 15). Dit accent is echter vooral bedoeld voor beginnende lezers:

Hier doet te notéren hoe dat men niet ghehouden en werdt in alle gheschriften of prenten den accentum acútum t'observéren dan alleen in matériën die de learijnghe der Ionghers angaan ende dat om trecht pronunciéren.

De gelijkvormigheid is voor Lambrecht geen punt van bespreking en hij maakt zijn lezers niet attent op ongelijkvormigheid, zoals klinkers die in de ene context met twee letters, en in de andere met een enkele letter geschreven worden:

vocaal (12: 9) — vocálen (15: 7)
 peeikin 'peentje' — pé 'peen' (48: 23)
 zijn — zínen (13: 16)
 voor (45: 6) — voren (45: 7) — apócope (62: 16)
 ghebruukt (50: 26) — ghebrúken (8: 7, 53: 16)

Samenvattend: Lambrecht baseert zijn spelling op uitspraak en verenkeling van vocaalletters. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen of hij gelijkvormigheid nastreeft bij het schrijven van *d* op wordeinde (*kind*, *God*). Het is denkbaar dat Lambrechts spelling uitsluitend op het fonologische principe is gebaseerd.

Het verband tussen letter en klank wordt nauwer aangehaald door **Pontus de Heuiter** (1581) in zijn *Nederdvitse orthographie*. *Dat is: Maniere houmen opreht Nederduits spellen ende schrijven zal* (dissertatie Dibbets 1968 en herdruk 1972, ed. Dibbets). De Heuiter's uitgangspunt is schrijven wat je hoort (p. 77), maar in de ondertitel van zijn boek laat De Heuiter al doorschemeren dat hij een normatief standpunt inneemt. Hij gaat zelfs zo ver dat hij de uitspraak laat bepalen door de spelling. "Gebruik geen woorden die je niet kunt schrijven. Laat pen en mond samenkomen" is de tiende van zijn zestien regels die op goed taalgebruik betrekking hebben (p. 82-105). Voor het overzicht van de geschiedenis dat hier beoogd wordt, zijn de volgende van deze zestien regels van belang:

1. Schrijf woorden eindigend op *i* met *ij* (*blij*, *ghij* enz.). Schrijf *a*, *e*, *o*, *u* op het wordeinde met een enkele letter: *na*, *versta*, *twe*, *vre*, *zo*, *vlo*, *nu*.
3. Schrijf niet de onnodige *c*, *d*, *e*, *g*, *h*, *i*, *ij*, *p*, *s* en *w*, want waarom een *e* en *c* in *oirzaecke*, een *t* of *d* in *Godt* en een *p* in *kompt*?
6. Geen dubbele consonantletters op wordeinde, dus niet *will*, *matt*, *laff* enz.
9. Zuinig gebruik van consonantletters. Dus niet *mensch* maar *mens*.

Uit deze regels blijkt dat De Heuiter vooral grafotactische overwegingen hanteert. Dat morfemen een constante spelling zouden moeten krijgen, is voor hem geen punt van overweging: *gelieft* komt voor naast *geliefde*.

In 1584 verschijnt de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst*, geschreven door **Hendrik Laurensz. Spiegel** en uitgegeven door de rederijkerskamer In Liefd Bloeyende. De spellingregels die Spiegel formuleert, zijn uitgebreid doorgesproken binnen de kamer, maar de spellingpraktijk van de *Twe-spraack* wijkt vele malen af van de voorschriften (Dibbets 1985: 355). Doel van Spiegel's beschrijving is een spelling die

... de ghemeen spelling zó na komt als doenlyck, ende nochtans in zich selven eenpaar-
tigh en ghelyckformigh is. (A4)

De spelling moet dus zo veel mogelijk aansluiten bij de traditie, maar daarnaast regelmatig en gelijkvormig zijn. Met gelijkvormig blijkt Spiegel overigens niet de huidige morfologische gelijkvormigheid van de spelling te bedoelen, maar een consistent gebruik van middelen om digrafen te vormen (p. 39, zie Ruijsendaal 1989: 64 voor definities) of gelijkkluidendheid (p. 26). In de beschrijving van de spelling van *krabt* en *klapt* gebruikt hij de term dan ook niet, maar hij wijst wel op het verband tussen *krabt* en *krabben* en het verband tussen *klapt* en *klappen* (p. 43). De praktijk van het schrijven van de medeklinkers is dus wel gelijkvormig, maar in de beschrijving ervan speelt de term gelijkvormigheid geen rol.

Voor de klinkers besluit Spiegel het Latijn te volgen (p. 23-4): een enkel letterteken in open lettergreep. Dat is eenvoudiger voor het onderwijs, want leerlingen kunnen gemakkelijker vijf klinkerletters leren dan vijfentwintig. Door letters samen te voegen zijn voldoende tekens voorhanden voor de overige klinkers (*oe* ter onderscheiding van *u* bijvoorbeeld in *boeren* en *buren* p. 40), en accenten gebruikt hij zo nodig om verschil in klank aan te geven (*een sock an de voet, ende het zóck des vrouws*, p. 27).

De rechtsgeleerde **Antonis de Hubert** publiceerde in 1624 zijn vertaling van de psalmen van de profeet David. Op verzoek van vrienden schreef hij er een 'Noodige Waarschouwinge' van tien bladzijden bij, heruitgegeven en van commentaar voorzien door Zwaan (1939; naar deze uitgave verwijzen de regelnummers in deze paragraaf).

De Hubert hecht aan goed, inzichtelijk taalgebruik. Dat streeft hij na in zijn vertaling en in zijn spelling: goed spellen zou de eenheid van uitspraak bevorderen en het inzicht van de lezer verhogen. Met een goede spelling zouden het grondwoord en de uitgangen eenvoudiger te herkennen zijn. Het komt neer op een bewust pleidooi voor gebruik van het morfologische principe: *duegd* met een *d* omdat in het meervoud een *d* geschreven moet worden (r. 177), *voll* met dubbel *l* omdat die in de verbogen vorm nodig is: *volle* (r. 204), en *gaave*, *veele*, *schooven* met dubbele vocaal omdat die nodig is in de vormen *gaaf*, *veel* en *schoof*. Hij past het morfologische principe overigens niet geheel consequent toe. De *v* van *gaave* wordt een *f*, en hij geeft de voorkeur aan een enkele vocaal in *laten* en *spreken* zonder de vormen *laaten* en *spreken* geheel af te keuren. Zijn overweging hierbij is *om het druck te verlichten* (r. 229). Het lijkt er op dat hij meent dat vaak gebruikte woorden zuiniger geschreven kunnen worden.

De predikant **Samuel Ampzing** liet in 1628 in navolging van zijn vriend De Hubert een voorwoord voorafgaan aan een van zijn publicaties: het *Nederlandsch Taelbericht*. Het is een uitgebreid voorwoord geworden van 51 bladzijden, met een toon die minder stellig is dan de toon van De Hubert. In 1649 wordt Ampzings taalbericht afzonderlijk gepubliceerd (Zwaan 1939: 22-23; zie ook Zwaan 1939: 133-191 voor een herdruk van de tekst).

Ampzing is het in grote lijnen eens met De Hubert. Hij laat zich wat de spelling van het Nederlands betreft leiden door uitspraak en iets minder door gelijkvormigheid. Bijvoorbeeld *hoofd* met *d* om *hoofden* (r. 1388), maar niet *voll* om gelijkvormigheid met *volle* te bereiken (r. 1459). Ampzing schrijft dubbele vocaalletters in woorden als *aelen*, *steenen*, *boomen* en *bueren* (r. 1283). Om gelijkvormigheid te bereiken spelt hij soms een *e* op wordeinde: *oge* – *ogen* (r. 1322). Eerbied voor de klassieken, of gewenning, doen hem besluiten om de gelijkvormigheid niet altijd te volgen in woorden die uit de klassieke talen afkomstig zijn: men kan naar believen *poeeten* of *poeeten* schrijven (r. 1291).

Zuinig gebruik van letters speelt bij Ampzing een rol. Hij wil *den druck allerwegen van die onnodige, ende over-tollige c verlichten* (r. 832). Hij verkiest *kk* boven *ck* om gelijkvormigheidsoverwegingen; een woord met een enkele *k* in auslaut is dan toch nog ongeveer gelijkvormig met een verwant woord met *kk* in inlaut. Geheel duidelijk is Ampzing in zijn aanbevelingen niet, want hij wil niet tegen de stroom inroeien, en legt zich neer bij sommige onderdelen van de spelling die minder consequent zijn (r. 1017-35).

Aan de wording van de Nederlandse standaardtaal heeft de **Statenvertaling** volgens de handboeken een belangrijke bijdrage geleverd (zie bijv. Bakker en Dibbets 1977: 45). In het standaardisatieproces van de spelling had deze bijbel ook belangrijk kunnen zijn, maar dat blijkt uiteindelijk niet zo te zijn. De spelling van tijdgenoot Vondel lijkt meer op de hedendaagse spelling dan de spelling van de Statenvertaling.

De bijbelvertalers (Zwaan 1939: 98-101; 193-223) streefden eenheid van spelling na zonder daarmee eenheid van uitspraak te willen afdwingen. Eenduidigheid is belangrijker dan eenvormigheid (homografenvrees): *gene* 'die' kreeg om die reden een andere spelling dan *geene* 'geen', *vier* 'vier' kreeg een andere spelling dan *vyer* 'vuur'. De relatie tussen klank en letter was geen punt van zorg, zoals blijkt uit de verder niet beargumenteerde verschillende schrijfwijze van *weten* en *vreesen*, *komen* en *rooven*. De vertalers lieten soms verschillende varianten toe, omdat ze het niet eens konden worden over de beste spelling. Gelijkvormigheid speelt geen rol: *hant*, *avont* en *goet* met een *t* naast verbogen vormen met een *d*. Wanneer *d* tot de basis van het woord gerekend moet worden, wordt *dt* geschreven in het voltooid deelwoord: *gemoedt* en *gelandt* tegenover *gezint* en *gehoort*. Dat leidt tot *geantwoordt* (voltooid deelwoord), *antwoordde* (verleden tijd), *antwoort* en *antwoorde* (vormen van het naamwoord, p. 204).

Principiële afspraken over de spelling hebben de vertalers niet gemaakt en daarmee heeft de Statenbijbel waarschijnlijk de standaardisatie van de spelling in de weg gestaan. Zelfs tijdgenoten volgden de spelling van de bijbel niet na.

Joost van den Vondel deed aan de publicatie van *Lucifer* (1654) een polemisch geschrift voorafgaan, het *Noodigh berecht over de Nederduitsche misspellinghe* (Dibbets 1991: 34-38). Het is een pleidooi voor een zuinig gebruik van klinkers en tegen wat hij noemt *een gantsch ongerymde, overtollige misspellinge, een walgelyke verdubbelinge, een wilde woestheid, een aanstoetelyke klippe van misselyke misspellinge, een inckvlack in onse boecken*. Vondel pleit voor grafotactische zuinigheid, maar alleen waar dat het morfologische principe niet in de weg staat: *vader* en *toverij* met een enkele letter, omdat er geen vormen zijn waarin een dubbele nodig is (er is geen verband met vormen zoals *vaad* en *toof*), maar *daeden* en *uuren* met dubbele letters, omdat daarnaast *daed* en *uur* voorkomen.

Een jaar eerder, in 1653 dus, had de Amsterdamse dominee **Petrus Leupenius** een pleidooi voor een algeheel gebruik van dubbele klinkerletters gehouden in zijn *Aanmerkingen op de Nederduitsche taale* (Caron 1958). Hij kon het niet laten om in reactie op Vondel een *Naaberecht* te schrijven (p. 11):

Dat de verdubbelinge van de klinkletteren int geheel een nieuwe spellinge soude syn, is soo valsch dat onse Taal nooit gesproken nog geschreeven is, noch worden kann sonder sulken verdubbelinge: maar is dat een nieuwigheid dat men se gebruikt daarse Joost juist niet hebben will, soo moet hy ons eerst opgeeven in wat woorden dat mense moet gebruiken en in welke niet, en de reeden waarom, en dan sallmen uit geachtete schryvers besien wiens gewoonte nieuwer of ouder is.

Kennelijk heeft de slordige spellingpraktijk van Vondel of diens drukker voor onduidelijkheden gezorgd: Leupenius heeft niet begrepen, of niet willen begrijpen, welk systeem Vondel nastreefde. In 1908 zet Moller (p. 126) de regels van Vondel uiteen.

In 1706 verleent **Arnold Moonen** aan Vondels spellingsysteem een taalkundige grondslag door lettergreepgrenzen te laten samenvallen met morfeemgrenzen. Vereniging van vocaalletters is immers geheel regelmatig wanneer *vader* en *maanen* verschillen qua lettergreepindeling: *va-der* en *maan-en*. Zie Schaars (1988) voor een bespreking van Moonen.

De mooiste omschrijving van het nut van het morfologische principe staat op naam van **Willem Sewel**. In 1708 publiceert hij bij zijn woordenboek een *Korte Verhandeling Wegens de Nederduitsche Spelling* van acht bladzijden, die begint met een duidelijk pleidooi voor gelijkvormigheid (p. 85):

Dewyl een eenpaarige Spelling, en die met ééne op vaste gronden steunt, noodzaakelyk een zeer groot voordeel aan den leerlingen onzer taale moet toebrengen, heb ik my in myn Woordenboek bevylytgd om een geregelde spelling te houden, en alle *Derivata*, óf *Afspruytsels*, zo nã aan hunne *Radicatia*, óf oorspronkelyke woorden, te brengen, als 't moogelyk was; en niet altijd zo zeer te letten, óf men zulk óf zulk een woord niet met minder letteren zoude konnen spellen; vermids het veelyds geschiedt, dat daardoor de eygenschap der woorden ten hoogste te kort gedaan, en eenen Leerling in eene verwarring, waaruyt hy zichzelf niet redden kan, gebragt wordt.

Het is volgens Sewel beter dat *zaaken* met dubbel *aa* geschreven wordt, want bij *zaaken* zou een onwetende lezer mogelijk het woord *zak* in het woordenboek gaan opzoeken. Hij voegt daaraan toe, dat het Nederlands nu eenmaal anders is dan andere talen:

My is niet onbekend, dat men hier tegen inbrengt, dat het in *andere* taalen niet gebruykelyk is een lange sillaab met twee klinkletters te spellen: maar deeze tegenwerping is van geen klem; want gelyk alle taalen haare byzondere eygenschap hebben, zo heeft ook de onze, en ik weet niet wat andere taal zulk een menigte van woorden heeft, die in 't eenvoudig getal noodzaakelyk met twee klinkletters moeten gespeld worden.

Gelijkvormigheid als overweging gebruikt Sewel bij het schrijven van *d* in woorden zoals *stad*, *lid*, *land*. Ook zijn voorkeur voor *kw* in plaats van *qu* in inheemse woorden komt voort uit gelijkvormigheidsoverwegingen (p. 89):

KW in plaats van QU wil ik juist niet kwaad keuren; maar dewyl 't veelen, en inzonderheyd vreemdelingen, wat hard voorkomt, en men daar benevens geene letters daardoor uytwint, vólg ik nóg liever de gewoonlykste wyze; hoewel ik moet toestaan, dat het woord *kwam*, met *kw* gespeld, nader aan *komen* paalt, dan wanneer men 't aldus [*quam*] speldt.

Uit dit citaat blijkt dat Sewel gelijkvormigheid en een zuinig gebruik van letters nastreeft.

Lambert ten Kate publiceerde in 1723 zijn *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, een boek dat op spellinggebied bekend is om zijn uitspraak "spelkunst is spil- of kwelkunst" (p. 109). Ten Kate wil zich vooral bezighouden met de *critique spelkúnde*, het fonetische alfabet, met voor elke klank een enkel teken. Het gebrek aan letters voor vocalen lost Ten Kate op met diakritische tekens en door cijfers in te zetten (p. 129). In zijn bespreking van de letterklanken in het hoofdstuk daarna blijkt Ten Kate overigens de gewone spelling toch te behandelen. Zie bijvoorbeeld p. 147 waar hij verenkeling van *aa* in open lettergrepen bespreekt. Ten Kate beveelt aan om de basis van bastaardwoorden steeds met enkele vocaalletters te schrijven, maar bij het schrijven van de uitgangen de inheemse strategie van verdubbeling toe te passen (p. 149). Dat voorschrift geldt in de huidige spelling nog steeds.

De eerste overheidsspelling: Matthijs Siegenbeek

Wij zijn thans gevorderd tot één der moeilijkste en belangrijkste onderwerpen dezer Verhandeling, de enkele en dubbele vokaal spelling, namelijk, in lettergrepen, niet op enen medeklinker stuitende.

Zo begint Siegenbeek (1804: 97) zijn hoofdstuk *Over de enkele en dubbele Vokaal spelling*. Ter voorbereiding en ondersteuning van zijn uiteindelijke keuze (verenkeling overall, behalve bij een aantal woorden met *ee* en *oo*) gaat hij in op de geschiedenis. Hij constateert dat in de allervroegste tijd, de tijd van Jacob van Maerlant bijvoorbeeld, een enkele letter gebruikt werd. Grote geleerden uit de zeventiende en achttiende eeuw die dubbele letters gebruikten waren Hooft (volgens Siegenbeek de eerste die met het voorstel kwam), de geschiedschrijver Gerard Brandt, Moonen, Sewel, Huydecoper en Wagenaar. Hij rangschikt Vondel, anders dan hierboven gedaan, bij de tegenstanders, evenals onder andere De Groot, Vollenhove, Nylöe, Ten Kate en Verwer.

Siegenbeek wil echter zijn pleidooi niet op autoriteit baseren (p. 117):

Want, wat het gezag van vele achtbare schrijveren en taalgeleerden aangaat, waarop men zich tot hetzelfde einde insgelijks beroept, wij achten het onnoodig, hier ter plaatse het geschil uit deze gronden te bepleiten, daar het vooruitgezonden geschiedkundig verslag een ieder heeft doen zien, dat de voorstanders der dubbele vokaalspelling, te dezen opzigte, althans geen voordeel hebben boven hen, die een ander stelsel volgen.

Toch komt hij na zijn uitgebreide geschiedkundige verhandeling niet met nieuwe argumenten ter ondersteuning van zijn keuze. Hij wijst op woorden zoals *vaader*, *vrede* en *reekenen* die de goedkeuring van zelfs de voorstanders van een dubbele letter niet hebben. Kennelijk heeft Siegenbeek, net als Leupenius, de systematiek van Vondel, Moonen en Sewel niet begrepen. Voor Leupenius slaat de weegschaal door naar de ene kant (vrijwel altijd verdubbelen in open lettergrepen), voor Siegenbeek naar de andere kant (nergens verdubbelen, behalve bij *ee* en *oo* om etymologische redenen). Geen van beiden heeft oog voor de winst die verdubbeling (i.c. het achter wege laten van vereskeling) kan opleveren voor morfologische gelijkvormigheid.

Zoals bekend, Siegenbeek wint in 1802 met zijn opstel de spellingwedstrijd die de overheid had uitgeschreven. In 1804 wordt Siegenbeeks Verhandeling uitgegeven in naam van het staatsbewind van de Bataafse Republiek.

Er komt direct een weerwoord van kostschoolhouder **Ernst Zeydelaar** (1805) in zijn *Verhandeling over de spelling der Nederduitsche taale met bescheidene Aanmerkingen* op de verhandeling van Siegenbeek. Zeydelaar legt zich neer bij de niet gelijkvormige spelling van *z* en *v* in *huis-huizen* en *brief-brieven* (p. xvi), maar hij zet zich af tegen de ongelijkvormigheid die door het verenken van vocaalletters ontstaat. Onnodige letters zoals *c* in *ick* moeten natuurlijk niet geschreven worden (p. 2), maar een al te zuinig omgaan met letters is niet goed (p. 63). Zeydelaars betoog heeft niet mogen baten. De gelijkvormige spellingen *vader* – *vaders*, *maan* – *maanen* en *vocaal* – *vocaalen* hebben geen doorgang gevonden. Anderhalve eeuw na Siegenbeek verdwijnt het laatste restje van de gelijkvormige spelling van de klinkers bij de spellinghervorming van 1947 die bewerkstelligde dat je *niet zoo*, *maar zo* moet schrijven.

Conclusie

Hedendaagse Duitse taalkundigen hebben een optimistische visie op de ontwikkeling van alfabetische schriftsystemen. Die zouden van fonologisch naar morfologisch veranderen en deze verandering zou een verbetering zijn voor de lezer. De recente Duitse spellinghervorming is op zulke morfologische overwegingen gebaseerd. Hierboven is de vraag onderzocht of in de geschiedenis van de spelling van het Nederlands een steeds belangrijker rol is weggelegd voor het morfologische principe. Het Nederlands vormt een interessant onderzoeksdomein, omdat niet alleen fonologische, maar ook grafotactische overwegingen er de oorzaak van kunnen zijn dat geschreven vormen niet morfologisch gelijkvormig zijn.

Uit bovenstaand globaal overzicht blijkt dat de ontwikkelingsgang van de Nederlandse spelling voor de consonanten en de vocalen afzonderlijk moet worden beschreven. Wat de consonant spelling betreft lijkt de oudste bron, Lambrecht (1550), morfologischer dan de nieuwere bron De Heuiter (1581). Snel daarna wordt in Spie-

gels *Twe-spraak* van 1584 welbewust een morfologische spelling verdedigd, die tot op heden stand gehouden heeft, met als opmerkelijke uitzondering de Statenvertaling van 1637. Zoals verwacht, heeft het morfologische principe voor de spelling van consonanten de overhand gekregen.

Wat de vocaalspelling betreft is er vanaf het eerste begin een spelling gehanteerd die strijdig is met het morfologische principe: Lambrecht (1550) verenkelde de vocaaldigrafen in open lettergrepen. Dat doen ook de taalkundigen na hem, totdat De Hubert in 1624 een morfologische spelling bepleit. Ampzing (1628) volgt de lijn van De Hubert, evenals Vondel (1654), Moonen (1706) en Sewel (1708). Ten Kate (1723) gebruikt weer verenkeling, maar niet voor *ee-* en *oo-*klinken die een spelling vereisen die uitspraakverschil weergeeft. Ten Kate en andere intellectuelen uit de achttiende eeuw zijn de grote voorbeelden geweest voor Siegenbeek, die de eerste officiële spelling ontwierp in 1804. De reactie van Zeydelaar op Siegenbeeks voorstellen wijst uit dat deze eerste officiële spelling een geheel ander uiterlijk had gehad wanneer niet Siegenbeek, maar Zeydelaar de spellingwedstrijd van de overheid had gewonnen. Door deze toevallige loop van de geschiedenis heeft het morfologische principe voor de vocaalspelling niet de overhand gekregen.

De geschiedenis van de Nederlandse spelling is nog niet af. De nieuwere ontwikkelingen zijn Te Winkel (1865; geen noemenswaardige veranderingen ten opzichte van Siegenbeek), de spellingwet van 1947 (in navolging van Kollewijn onder andere: afschaffen van de naamvallen en verenkeling van *ee* en *oo* in open lettergrepen, dus minder morfologisch gelijkvormigheid) en de wetswijziging van 1996 (de tussenklanken meer morfologisch geschreven, het liggende streepje maakt samenstelling morfologisch gelijkvormiger dan het trema). Belangwekkend in het kader van bovenstaand betoog is het meest recente spellingontwerp binnen het Nederlandse taalgebied, de referentiespelling voor de Brabantse dialecten *Hoe schrijf ik mijn dialect?* (1999). In de inleiding wordt gewezen op de onduidelijke relatie van klank en letter bij de klinkers in de standaardspelling. Door het onderwijs stelt niemand zich vragen bij het feit dat de spelling van *beek* en *meter* niet duidelijk maakt dat deze woorden dezelfde klank bevatten. Voor de dialectspelling wordt in dit opzicht de standaardspelling niet gevolgd: geen verenkeling van klinkerletters in open lettergrepen. Het morfologische principe krijgt in de dialectspelling ook bij vocalen de overhand.

Terug naar de vraag van het begin van dit artikel: is de Nederlandse spelling een innerlijk tegenstrijdige verzameling van regels of een logisch en economisch systeem? Dit historische overzicht laat zien dat de spelling van de Nederlandse standaardtaal een innerlijk tegenstrijdig systeem is, met een andere rangorde van principes voor de consonanten dan voor de vocalen. Wat de consonantspelling betreft hebben de belangen van de lezer voorrang gekregen, wat de vocaalspelling betreft hebben de belangen van de schrijver voorrang gekregen. Het systeem is helder, en kan logisch genoemd worden, maar of het 'economisch' is om nu eens de belangen van de lezer, dan weer de belangen van de schrijver voorrang te verlenen, is een vraag die nader onderzocht moet worden.

Geraadpleegde literatuur

Bakker, Dirk M. / Dibbets, Geert R. W. [red].

1977 *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Den Bosch: Malmberg.

Caron, Willem J. H. [ed.].

1958 *Petrus Leupenius, Aanmerkingen op de Nederduitsche taale en Naaberecht*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Deutsche Rechtschreibung

1995 *Deutsche Rechtschreibung. Regeln und Wörterverzeichnis. Vorlage für die amtliche Regelung*. Hrsg. v. Internationalen Arbeitskreis für Orthographie. Tübingen: Narr.

Dibbets, Geert R. W.

1968 *Nederduitse orthographie van Pontus de Heuiter (1581)*. Proefschrift Nijmegen, Assen: Van Gorcum & Comp.

1985 *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst (1584)*. Assen, Maastricht: Van Gorcum.

1991 *Vondels zoon en Vondels taal. Joannes Vollenhove en het Nederlands*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU; Münster: Nodus Publikationen.

2001 "Lambrechts *Néderlandsche Spellijnghe*. Fonologie in de steigers". *Meesterwerk*. 20: 9-22.

Donaldson, Bruce C.

1983 *Dutch. A Linguistic History of Holland and Belgium*. Leiden: Nijhoff.

Friederichs, Wilhelmus N. P.

1967 *Joos Lambrecht, Néderlandsche spellijnghe, Gent 1550*. Doctoraalscriptie Nijmegen, ongepubliceerd.

Glück, Helmut [ed.]

2000 *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart, Weimar: Metzler.

Heuiter, Pontus de

1581 *Nederduitse orthographie*. Ed. G. R. W. Dibbets. Groningen: Wolters-Noordhoff 1972.

Hoe schrijf ik mijn dialect?

1999 *Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten*. Leuven, Amersfoort: Acco.

Kate, Lambert ten

1723 *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*. Amsterdam: Rudolph en Gerard Wetstein. [Herdruk Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Canaletto; Repro-Holland B.V. 2001].

Moller, Hendrik W. E.

1908 "Vondel's spelling". *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*. 27: 106-144.

Nunn, Anneke M.

- 1998 *Dutch Orthography. A Systematic Investigation of the Spelling of Dutch Words*. The Hague: Holland Academic Graphics.

Ruijsendaal, Els

- 1989 *Terminografische index op de oudste Nederlandse grammaticale werken*. Met medewerking van F.A.M. Schaars en B.J.P. Salemans. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.

Schaars, Frans A. M.

- 1988 *De Nederduitse Spraakkunst (1706) van Arnold Moonen (1644-1711)*. Proefschrift Nijmegen. Wijhe: Uitgeverij Quarto.

Sewel, Willem

- 1708 *Groot woordenboek der Nederduytsche en Engelsche taalen*. Amsterdam.

Siegenbeek, Matthijs

- 1804 *Verhandeling over de Nederduitse Spelling ter bevordering van eenparigheid in dezelve*. Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, Dordrecht.

- 1805 *Woordenboek voor de Nederduitse spelling*. Amsterdam.

Taeldeman, Johan

- 1984 "Joas Lambrechts *Nederlandsche Spellinghe* (1550) als spiegel van het (Laat-)Middelgentse vokaalsysteem". J. J. Pijnenburg, K. Roelands, V. F. Vanacker (ed.). *Feestbundel voor Maurits Gyseling*. Leuven: Instituut voor Naamkunde, 325-334.

Verhoeven, Ludovicus T. W. / Schreuder, Robert / Baayen, Rolf H.

- 2000 "Autonomy in Dutch Orthography: Process and Acquisition". Lezing Workshop *Writing Language*. Nijmegen [ongepubliceerd].

Wester, Jet

- 1985 "Language Technology as Linguistics: a Phonological Case Study of Dutch Spelling". H. Bennis, F. Beukema (eds.), *Linguistics in the Netherlands 1985*. Dordrecht: Foris, 205-212.

- 1987 'Proeve van een Generatieve Spelling: de representatie van fricatieven'. *Gramma*. 11: 59-82.

Zeydelaar, Ernst

- 1805 *Verhandeling over de Spelling der Nederduitse taale, Ter bevordering van regelmaatigheid en éénparigheid in dezelve*. Amsterdam: Willem van Vliet.

Zwaan, Frederik L.

- 1939 *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst*. Groningen, Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij.